

Historiografia i construcció de la memòria col·lectiva. El cas de la Guerra Civil a les illes Balears (1936-2010)

David Ginard i Féron
Universitat de les Illes Balears

La historiografia sobre el període 1936-39 a les illes Balears té, sense cap mena de dubte, un amplíssim i complex recorregut. Es va iniciar durant els mateixos anys de la contesa, amb un grapat de treballs ben representatius dels enfocaments estrictament propagandístics d'aquell episodi bèl·lic, i des de llavors ha generat dotzenes de títols procedents d'autors amb trajectòries i plantejaments metodològics summament variats. A setenta-cinc anys del seu inici, la Guerra Civil constitueix una de les etapes més ben estudiades de la història contemporània de l'arxipèlag. En contraposició amb altres períodes sobre els quals la bibliografia és encara força reduïda, la contesa de 1936 ha merescut una singular atenció per part d'investigadors, testimonis i publicistes. No debades, un estudi de recopilació bibliogràfica realitzat el 1986 va indicar que les Balears eren la tercera província de l'Estat quant a nombre de publicacions sobre la Guerra Civil (Girona; Moreno; Villaroya 1988: 403-405). Sembla inqüestionable que, des de llavors ençà, aquesta posició privilegiada des del punt de vista quantitatiu s'ha consolidat. D'aquesta manera, no resulta massa arriscat concloure que a hores d'ara les Balears són, en termes proporcionals, la comunitat autònoma de l'Estat en què el conflicte de 1936-39 ha generat una bibliografia més variada i extensa.

Ateses les limitacions d'espai, aquest assaig no té cap pretensió d'exhaustivitat. Em proposo, únicament, d'oferir els trets identificatius de les quatre grans etapes que, al meu entendre, es poden distingir dins l'estudi sobre la Guerra Civil a les Illes. Intentarem, a més a més, seleccionar alguns fragments representatius dels discursos historiogràfics dominants en cada moment, i esbrinar l'impacte que aquests han tingut sobre la memòria col·lectiva dels balears. En aquest sentit, cal recordar que la guerra és, amb tota seguretat, l'esdeveniment que més ha marcat la història de la nostra societat en el segle xx. Per aquest motiu, les experiències viscudes pels

protagonistes i els seus descendents impregnen la vida quotidiana, configurant el record d'aquest passat en permanent diàleg amb el tractament que li atorguen la producció historiogràfica, la novel·lística, els mitjans de comunicació i/o el cinema (Cuesta Bustillo 2008: 437).

Així, en primer lloc s'analitzarà la producció bibliogràfica generada pels partidaris del bàndol *nacional* durant la Guerra Civil i la dictadura franquista, els quals hegemonitzaren sense a penes contestació el discurs social sobre la contesa durant quatre decennis. A continuació, es tractarà sobre els anys de la transició democràtica; una etapa en la qual s'assistí a una irrupció de la investigació històrica de caràcter plenament acadèmic, encara que, en el cas balear, amb unes dimensions minvades per raons diverses que s'intentaran exposar. Passarem seguidament a analitzar la historiografia dels anys vuitanta i noranta; un període que, al nostre entendre, es configura com a frontissa dins la història de les recerques sobre la Guerra dels Tres Anys a l'arxipèlag. Finalment, el darrer apartat al·ludirà als inicis del segle XXI, quan l'espectacular creixement de la demanda d'informació sobre el tema ha anat acompanyat d'un moderat desplegament de les investigacions, així com d'un notable canvi en la percepció social majoritària sobre la contesa. En general, ens limitarem a analitzar els treballs d'investigació de caràcter historiogràfic, pseudohistoriogràfic o periodístic relatius al període estricte de la Guerra Civil, deixant de banda tant la narrativa de ficció com les memòries, així com les obres relatives a altres períodes històrics limítrofes, com la Segona República i el primer franquisme.

La imposició de la memòria dels vencedors

Entre 1939 i 1975, la dictadura franquista va maldar per difondre entre els ciutadans espanyols una visió extremament maniquea i simplista del conflicte bèl·lic de 1936-39. Cal tenir en compte que, per als vencedors de la contesa, la Guerra Civil constituïa un episodi històric capital. No debades, fins el decenni dels seixanta, la legitimitat del règim se sustentava en el fet que suposadament havia evitat que Espanya caigués sota les urpes del comunisme soviètic. Recordem que

encara el 1959, arran de la inauguració del Valle de los Caídos, Franco assegurava:

Nuestra guerra no fue, evidentemente, una contienda civil más, sino una verdadera Cruzada, como la calificó entonces nuestro Pontífice reinante; la gran epopeya de una nueva y para nosotros más trascendente independencia. Jamás se dieron en nuestra Patria en menos tiempo más y mayores ejemplos de heroísmo y de santidad, sin una debilidad, sin una apostasía, sin un renunciamiento. Habría que descender a las persecuciones romanas contra los cristianos para encontrar algo parecido.¹

Per difondre i perpetuar aquell clixé dins la societat espanyola resultava indispensable, per tant, tergiversar el relat sobre les causes i desenvolupament de la guerra, acompanyant-lo d'una reinterpretació global de la història contemporània anterior, des de la introducció del liberalisme fins a la crisi de la Segona República. Amb aquest objectiu, s'editaren amb suport oficial centenars de textos hagiogràfics entorn dels orígens, les etapes i el desenllaç del *Glorioso Movimiento Nacional*, a càrrec de periodistes, escriptors, militars i fins i tot policies addictes a la causa *nacional*. En aquells treballs, la rebel·lió militar contra la Segona República era presentada com una *cruzada de liberación* adreçada a barrar el pas als enemics d'Espanya —el comunisme, el separatisme, la maçoneria i el judaisme—, alhora que es mitificaven determinats episodis bèl·lics, com el setge de l'Alcázar de Toledo (Southworth 2008).

Les derivacions balears d'aquella literatura triomfal (Francesc Ferrari Billoch, P. Andreu de Palma, Norman Bray, Rafael Gay de Montellà, José Cavaller Piris...) corresponen fonamentalment als anys de la guerra i al començament del decenni dels quaranta. Es tracta d'una dotzena de llibres de caràcter descriptiu, centrats sobretot en l'aixecament de juliol de 1936 i els dos episodis militars que afectaren les Illes: el fracassat desembarcament republicà a Mallorca i les Pitiüses del capità Alberto Bayo Giroud (agost-setembre de 1936) i l'ocupació de Menorca pels franquistes (febrer de 1939) (Massot i

¹ Discurs recollit a <http://www.generalisimofranco.com/valle_caidos/02g.htm>.

Muntaner 1990: 20-46; Company Matas 2007: 154-160). Certament, el valor documental d'aquells textos és molt desigual, però no es pot menysprear, en absolut, el seu impacte sobre la memòria col·lectiva dels illencs. Els autors eren generalment testimonis presencials dels esdeveniments, escrivien amb un estil directe i sense concessions, i els seus llibres foren àmpliament promocionats en els mitjans de comunicació locals. A més a més, durant gairebé quaranta anys oferiren l'únic discurs permès. Pensem que, en contrast, els seus equivalents prorepublicans editats durant la guerra i a l'exili (Alberto Bayo, Manuel Pérez, Manuel Benavides...) no circularen en absolut per les biblioteques i llibreries illenques fins al final de la dictadura. En conseqüència, no hi ha dubte que aquesta *literatura triomfal* va modelar amb notable eficàcia la percepció sobre el conflicte d'un segment prou important de la població de l'arxipèlag.

En general, la historiografia oficial franquista difonia la idea que a les Balears —i en particular a Mallorca— les idees d'esquerres i “separatistes” eren molt minoritàries; que el període final de la Segona República s'havia caracteritzat per una aguda tensió social i política, per bé que en el cas illenc estigués molt matisada per l'escassa afecció dels balears als moviments subversius. Difonia també que el cop d'estat tenia un caràcter preventiu davant d'una revolució de signe comunista i havia rebut d'un bon començament un suport popular entusiàstic; així com que Menorca havia restat en mans dels *rojos* única i exclusivament arran d'un hàbil complot d'un grupat de sotsoficials de marina desconnectats de la població civil; que l'aixafament del desembarcament republicà havia constituït una epopeia dels militars mallorquins davant d'un enemic amb mitjans molt superiors; i que el final de la guerra havia donat pas a una era de pau i de prosperitat que anunciava la superació de la, suposadament, mísera societat preturística balear. Ens pot servir d'exemple l'opuscle *El desembarco en Mallorca, “La españolaísima”*, publicat el 1940 pel periodista Víctor Ruiz Albéniz —“El Tebib Arrumi”— dins la col·lecció escolar “Biblioteca Infantil. La Reconquista de España”. L'autor titllava Mallorca de ‘suma y compendio de todo lo neto y genuinamente español’, com havia quedat demostrat durant la “Santa Cruzada”, en la qual els mallorquins havien conquerit ‘el supremo honor de poderse llamar “primeros” y bien probados amorosos hijos

de España' (1940: 3). S'adduïa que, en el passat, l'illa havia rebutjat de manera reiterada les pretensions assimilistes del catalanisme, de tal manera que 'los mallorquines [...] a cada nueva maniobra o solicitud del catalanismo, contestaban reafirmando su sentido netamente españolista' (1940: 7). Ruiz presentava el *Movimiento* com un acte que suscità gairebé la unanimitat dels mallorquins. És cert que el cronista reconeixia que, en produir-se l'aixecament del 19 de juliol, les noves autoritats militars havien hagut de prendre mesures per plantar cara a les 'organizaciones frentepopulistas', les quals encara que no gaire nombroses, 'no dejaban de mostrarse inquietas' (1940: 12). Tanmateix, però, les accions concretes contra el cop antirepublicà havien estat mínimes. Segons l'autor, 'en Palma, la capital, nadie osó levantar la voz contra el concierto patriótico enorme' (1940: 17) les seves armes per la ciutat 'acabando con ello de apagar los fuegos rebeldes del medio millar de marxistas de la Casa del Pueblo, nidal de fanfarrones que abandonaron, tirándose de cabeza por los balcones, los afiliados apenas vieron enfiladas contra el soberbio edificio dos piezas del siete y medio' (1940: 13).

L'anomenada "historiografia neofranquista" dels decennis dels seixanta i setanta no varià, en termes generals, aquestes línies interpretatives. Tanmateix, es matisaren certs aspectes, es modernitzà la terminologia, i se suavitzà considerablement el to apologètic propi de la literatura oficial de guerra i postguerra. Però sobretot, s'oferiren unes explicacions argumentades i adobades d'un indubtable vernís acadèmic, producte del bagatge professional dels autors i de l'ús d'un ingent volum de documentació fins aleshores inèdita, procedent sobretot dels arxius militars. En conseqüència, i pel que fa a les qüestions més polèmiques, aquests textos podien resultar més creïbles que els seus antecessors com a rèplica als plantejaments coetanis de l'hispanisme anglosaxó. Pensem que aquest havia propiciat en els darrers temps un conjunt d'obres generals que, malgrat les seves limitacions, proporcionava interpretacions alternatives a la visió oficial, en part gràcies a l'exhumació dels testimonis republicans i antifranquistes que s'havien publicat durant la contesa o a l'exili. En aquest sentit, les successives edicions de l'al·legat del novel·lista catòlic francès Georges Bernanos *Els grans cementiris sota la lluna* (2009) havien tengut el seu inevitable eco en la literatura científica, i

les principals obres dels historiadors estrangers al·ludien poc o molt a la repressió exercida pels franquistes a Mallorca i al silenci del bisbe Josep Miralles Sbert davant d'aquells esdeveniments. Fins i tot dins els darrers temps de la dictadura era possible de publicar a Espanya algun llibre que defensava el punt de vista republicà respecte episodis concrets de la contesa, com el desembarcament de Bayo (Cruells 1971). En conseqüència, des de la historiografia neofranquista es va tendir a manllevar entitat als efectes de la violència *nacional a l'illa de la calma*, i a atribuir-la en tot cas als excessos de certs personatges incontrolats; en particular al cèlebre esquadrista bolonyès Arconovaldo Bonacorsi, "Conde Rossi". En qualsevol cas, les aportacions principals de l'"escola neofranquista" varen raure en els aspectes estrictament militars de la contesa a l'arxipèlag; en particular, l'estudi del desembarcament del capità Bayo i la contribució de Mallorca com a base aeronaval a la victòria de Franco. No debades, alguns d'aquests estudiosos reblaren el clau a sostenir que Mallorca, lluny de ser un territori marginal en la guerra, hi tingué un rol estratègic de primer ordre (Massot i Muntaner 1990: 46-53).

Al capdavant d'aquesta línia se situaria l'obra de Ricardo de la Cierva, autèntic animador de l'escola neofranquista i autor de múltiples treballs divulgatius. Però per al cas de les Balears, cal valorar sobretot els més documentats i rigorosos llibres d'historiadors militars com José Manuel Martínez Bande, José Luis Alcofar Nassaes o Ramón Salas Larrazábal. En qualsevol cas, sembla que la seva influència directa sobre la conformació d'una determinada imatge de la guerra entre els illencs fou limitada. Pensem que, en general, eren estudis adreçats fonamentalment als especialistes en història militar i que abastaven el conjunt del territori espanyol. Per contra, degué ser molt superior l'impacte social a l'arxipèlag del capítol dedicat per l'arqueòleg Josep Mascaró Passarius a 'El Movimiento Nacional en Mallorca' dins la *Historia de Mallorca*, coordinada per ell mateix entre 1973 i 1975 (volum II, pàg. 777-864). Segons Josep Massot, aquestes planes constituïrien la versió local més representativa de l'"escola neofranquista". Per a la seva redacció, Mascaró va utilitzar bibliografia anterior, premsa i alguns testimonis orals i escrits. Cal tenir en compte que el seu treball s'inseria dins la primera història general de l'illa estructurada en capítols comanats a especialistes; una

obra magna que, gràcies a una hàbil estratègia comercial, assolí una notable difusió en amplis segments del públic lector mallorquí. En definitiva, el de Mascaró esdevingué possiblement el text de referència sobre la Guerra Civil a Mallorca d'un significatiu sector de la població balear durant el tardofranquisme i la transició democràtica. Segons l'autor, els esdeveniments iniciats el juliol de 1936 havien constituït una tragèdia inevitable, la responsabilitat de la qual era atribuïble fonamentalment als desordres provocats en els mesos de preguerra per elements obrers sediciosos:

Nada hacía presagiar para los mallorquines, en general, que una gran tragedia se había iniciado. Una tragedia totalmente inevitable. España no podía seguir más tiempo sumida en el caos y la anarquía. [...] La sedición era a escala nacional; la autoridad había quedado desbordada, incapaz de mantener el orden público ni de proteger la vida y los bienes de los ciudadanos. Se había temido un golpe de estado por los comunistas y los anarquistas para convertir España en un "Soviet". Se trataba del trágico dilema de la vida o la muerte para la sociedad y pueblo españoles. (Mascaró 1975: 777)

La transició democràtica i els inicis de la historiografia científica

A partir del que s'ha exposat anteriorment, resulta inqüestionable que a mitjans anys setanta la investigació històrica sobre la Guerra Civil a les Balears era encara a les beceroles i que, probablement, una majoria dels illencs assumia en línies generals el discurs sobre la Guerra Civil que havia promogut el règim. Tal com denunciava Josep Massot i Muntaner en un article publicat a la revista *Lluc*, 'no tenim cap exposició de conjunt, objectiva i completa, del que va passar a la nostra illa entre el 1936 i el 1939' (1973: 21-22).

La mort de Franco i l'establiment de la monarquia parlamentària, consagrada per la Constitució de 1978, atorgà unes condicions molt més favorables per a la investigació del conflicte bèl·lic i les seves repercussions posteriors, alhora que generà una forta demanda d'informació sobre el passat històric recent per part d'un segment de l'opinió pública. A més a més, l'inici del procés autònom i la cooficialitat de la llengua catalana incentivaren la

formació d'un públic lector que reclamava específicament estudis sobre temes balears. A poc a poc, s'anaren obrint algunes noves fonts a la recerca i, sobretot, finí la censura i s'ampliaren les possibilitats de difondre les investigacions. En aquest sentit, resultà trascendental l'aparició de revistes com *Randa* i *Lluc* que, des d'enfocaments diversos, acollien articles de recerca i de divulgació sobre la guerra i els seus orígens i conseqüències. A més a més, una bona part dels joves investigadors que es graduaven a les universitats i que, en molts de casos, s'havien vinculat amb l'oposició a la dictadura franquista escollien, per als seus primers treballs de recerca, temes relacionats amb l'estudi de la implantació i destrucció de la Segona República espanyola. De vegades, els mateixos departaments universitaris s'orientaren de manera decidida cap a l'anàlisi prioritari de la Guerra Civil i els seus antecedents i conseqüències. A les illes Balears, tanmateix, la carència fins 1978 d'una universitat pròpia, la manca d'equips de recerca especialitzats, els problemes d'accés a les fonts documentals i l'escàs suport institucional limitaren, de moment, l'impacte del canvi polític sobre la producció historiogràfica. No debades, la major part dels historiadors contemporanistes formats a la UIB durant la primera meitat del decenni dels vuitanta s'inclinaren per l'estudi del segle XIX, mentre que l'anàlisi del segle XX era encara molt escassament conreat (Ginard 2000a: 44-46; Marín 2006: 7-8).

Dins d'aquest context, resultà força transcendent la derivació cap a l'estudi d'aquesta època històrica de Josep Massot i Muntaner, romanista format a la Universitat de Barcelona, monjo benedictí i director de Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Amb una especialització temàtica centrada inicialment en la literatura medieval i tradicional, des del final del decenni dels seixanta Massot es va orientar progressivament cap a l'estudi de la història contemporània dels Països Catalans i, en particular, de la Guerra dels Tres Anys. El 1976 edità la síntesi *La Guerra Civil a Mallorca*, que constituïa una sòlida contestació al tòpic del suport monolític dels mallorquins al bàndol *nacional* durant la contesa:

Sovint —massa sovint— ha estat repetit el clisé que l'actitud dels mallorquins durant la Guerra Civil de 1936-1939 fou monolítica i que tots els intel·lectuals d'aquell moment s'adaptaren a les noves

circumstàncies o preferiren un mutisme còmode. Res més lluny de la veritat que aquesta imatge, conseqüència directa de la conspiració de silenci que ha durat quaranta anys i de la impossibilitat d'arribar d'una manera directa a les fonts. (Massot i Muntaner 1976: 303)

Massot subratllava així mateix les vacil·lacions i els problemes interns dels militars franquistes mallorquins, la duresa de la repressió, l'impacte de l'ajuda italiana, i les diferents aportacions humanes i materials de l'illa al bàndol *nacional*. A aquell llibre seguiren el 1977-78, *Església i societat a la Mallorca del segle xx* i *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra*, els quals traçaven dos dels seus camps prioritaris d'estudi en el futur: d'una banda, l'actitud de l'Església catòlica davant la Guerra Civil i la polèmica generada per l'obra de Bernanos; d'una altra, l'activisme cultural dels anys republicans i la persecució i lenta represa de la cultura catalana a Mallorca entre 1936 i 1950.

A més a més, entre la segona meitat del decenni dels setanta i el començament del decenni dels vuitanta, la bibliografia sobre el tema es veié enriquida per altres aportacions d'abast desigual. Entre d'altres, podem esmentar el recull de testimonis orals relacionats amb la repressió franquista a Mallorca a càrrec de l'escriptor holandès Jean Schalekamp (1981); els estudis sobre la presència mussoliniana a les Illes d'historiadors professionals estrangers com Rosaria Quartararo (1982), destacable per l'ús pioner de fonts diplomàtiques italianes; i l'aplec de documents escrits i gràfics inèdits somerament comentats per l'historiador mallorquí Miquel Duran Pastor (1982). Tot plegat, les grans línies generals sobre el desenvolupament de la Guerra Civil a l'illa de Mallorca semblaven ja traçades, com quedava de relleu en el tractament que rebria el període en algunes històries generals de caràcter divulgatiu editades aquells anys. N'era un bon exemple la *Història de Mallorca* publicada per Editorial Moll el 1982, el segon volum de la qual incloïa una molt concisa síntesi de l'episodi bèl·lic (DD. AA. 1982: 309-320). Aquell text i d'altres de coetanis reflectien l'influx creixent dels treballs de Josep Massot en la conformació de la percepció social de la contesa, especialment intensa dins els ambients culturals de l'illa.

Consolidació democràtica i especialització

La celebració del cinquantenari de la Guerra Civil, entre 1986 i 1989, va generar una nova onada d'interès públic pel tema que estimulà, sens dubte, la tasca de la comunitat historiogràfica. S'hi entrava en una fase qualitativament molt diferent, en què l'ambient de llibertats i la idea que la democràcia estava plenament consolidada permetia afrontar l'estudi de la guerra de 1936-39 com una qüestió gairebé plenament històrica. Tanmateix, les resistències continuaven essent notables. Amplis sectors socials i mediàtics propugnaven que el tema estava prescrit i calia tancar-lo d'una vegada per evitar que la societat revisqués el trauma. D'altres opinaven que en temps de modernització i d'integració dins Europa, l'estudi dels episodis incòmodes del passat havia de ser postergat. No és sorprenent, per tant, que seguint la pauta marcada a nivell estatal, les institucions autonòmiques de les Balears s'abstinguessin de rememorar els fets. Només l'Ajuntament de Palma va promoure una exposició i un cicle de conferències, ambdós saldats amb un més que notable èxit. Des dels mitjans de comunicació locals es va dedicar una atenció moderada a l'esdeveniment, sense que es generassin gaires polèmiques estridents. Cal tenir en compte que aleshores existia un amplíssim consens social i polític entorn d'una valoració positiva de la transició democràtica i de la idea de reconciliació i/o equiparació entre els dos bàndols.

Tanmateix, podem dir que fou aleshores quan es donaren les primeres passes dins el procés de construcció de l'anomenat moviment per la recuperació de la memòria històrica a les Balears. Cal tenir en compte que, si bé en el postfranquisme immediat havien tengut lloc alguns actes de rememoració de víctimes de la dictadura i els ajuntaments democràtics havien retirat els principals símbols franquistes de l'espai urbà, a l'inici del decenni dels vuitanta l'impuls per la reivindicació de la memòria democràtica i republicana havia remès de manera considerable. L'aniversari de la guerra va motivar un revifament, impulsat per grups polítics d'esquerres, veterans militants republicans i intel·lectuals progressistes. Dins d'aquest context, cal destacar la transcendència de la celebració anual, des de mitjans dels

vuitanta, d'un acte d'homenatge als morts per la llibertat al cementeri de Son Coletes (Manacor), considerat un dels principals escenaris de la repressió parajudicial entre 1936 i 1937. Aquest acte, que inicialment era poc concorregut i xocà amb diversos obstacles institucionals, esdevingué aviat el principal referent dins l'activisme cívic memorialista a l'arxipèlag (Tugores 2003: 55-61).

Dins els anys del cinquantenari, l'aportació col·lectiva de màxim relleu fou, sens dubte, l'edició del serial *Memòria Civil. Mallorca en Guerra (1936-1986)*, a càrrec del diari *Baleares*. Es tractava d'un col·leccionable de 53 fascicles que aparegueren cada diumenge entre el gener de 1986 i el gener de 1987, amb textos redactats per periodistes i historiadors com Gabriel Cardona, Llorenç Capellà, Josep Massot i Muntaner, Antoni Nadal, Jaume Pomar, Damià Quetglas i Sebastià Serra, entre d'altres. Destacà per la seva pluralitat temàtica, per la importància concedida a l'àmbit municipal, i per la recuperació de dotzenes de testimonis orals, incloent supervivents que havien tingut una certa rellevància en els esdeveniments. El protagonisme que en les seves planes adquirí el tema de la repressió franquista reflectia un enfocament de la contesa que, des d'aleshores, esdevindrà dominant en la producció bibliogràfica illenca: la Guerra Civil entesa fonamentalment a partir de violència exercida pels militars i civils rebels contra uns vençuts desarmats:

Hem hagut de contar els esdeveniments d'una guerra atípica, atès que es redueix —quan es circumscriu a l'illa de Mallorca i tot simplificant degudament el tema— a la narració de les relacions entre els vencedors i els vençuts. L'escena d'opereta que suposà l'aixecament militar del denou de juliol en contra d'un poder civil totalment indefens, i el posterior desembarcament de Bayo a la Punta de n'Amer, no poden configurar la imatge d'un poble en guerra.²

Tot plegat, sembla clar que el seu impacte acadèmic i social fou notable, com a mínim a l'illa de Mallorca. No hi ha dubte que *Memòria Civil* serví tant per dinamitzar futures línies de recerca com

² De l'epíleg a 'Memòria Civil', 53, *Baleares* (4 de gener de 1987), pàg. I.

per conscienciar entorn del dret dels vençuts i exclosos pel règim anterior a reclamar un lloc d'honor en la història de les Balears.

En contrast, podem dir que, a les Illes, el *boom* de publicacions en forma de llibre que es generà en aquest darrer tram del decenni dels vuitanta va arribar de manera molt apaivagada, almenys en comparació amb d'altres indrets de l'Estat. Les raons segurament foren molt diverses; hi podríem esmentar, entre d'altres, l'escàs dinamisme que aleshores presentava el món editorial i la persistència d'obstacles a l'accés a algunes de les principals fonts públiques institucionals. Tot i això, seria injust negar que en els anys del cinquantenari s'assoliren alguns avanços força significatius en el coneixement d'aspectes militars i polítics claus de la guerra a Mallorca; en particular, el desembarcament republicà del capità Bayo i la repressió. Hi destacaren, en aquest sentit, una història novel·lada del desembarcament republicà a càrrec de l'escriptor José Luis Gordillo Courcières (1987); la reedició de les memòries d'Alberto Bayo (1987) *Mi desembarco en Mallorca*, amb pròleg de Gregori Mir, i la publicació de la recerca periodística sobre la repressió a Mallorca *Diccionari vermell*, de Llorenç Capellà (1989). Aquest darrer treball ha estat possiblement un dels principals èxits editorials sobre la Guerra Civil a Mallorca. L'ús d'un llenguatge directe i d'una estructura basada a relacionar per ordre alfabètic concises biografies de les víctimes mortals de la violència franquista l'ha fet esdevenir el llibre de capçalera de molts dels familiars dels desapareguts forçats de 1936-37 a l'"illa de la calma". Però, sobretot, en aquells anys Josep Massot redactà els primers volums d'una sèrie de monografies que tenien com a objectiu revisar cada un dels aspectes centrals del conflicte bèl·lic a l'arxipèlag, en bona part amb el mètode de refer i augmentar els diversos capítols de *La Guerra Civil a Mallorca*. En concret, entre 1987 i 1989 va donar a impremta tres llibres bàsics: *El desembarcament de Bayo a Mallorca*, en el qual posava en relleu la improvisació i desorganització que caracteritzà l'actuació dels dos bàndols enfrontats a la costa oriental de Mallorca l'estiu de 1936; *Vida i miracles del "conde Rossi"*, on l'ús de material procedent dels arxius italians permetia delimitar l'abast real i repercussions diplomàtiques de la intervenció mussoliniana de les Balears; i *Georges Bernanos i la Guerra Civil*, que incloïa una útil sistematització entorn de la

repressió de 1936-39 a Mallorca. A la resta de l'arxipèlag les contribucions foren més modestes. Hi destacà l'aparició d'un número monogràfic de la *Revista de Menorca* dedicat a la contesa, que incloïa entre altres treballs un aclaridor article introductor d'Andreu Murillo (1986).

El decenni dels noranta va obrir un marc diferent per a la recerca sobre la Guerra Civil. D'una banda, superat el cinquantenari s'obrí pas la idea que s'havia entrat en una nova fase, en què la desaparició de la darrera generació que havia conegut la guerra en edat adulta permetia un major distanciament objectiu respecte al tema. L'impuls que a tota Europa rebia l'estudi de la "història del present" permetia desactivar bona part de les resistències tradicionals d'un sector de la comunitat historiogràfica cap a l'estudi d'aquest període i de l'època franquista. A més a més, s'assistí a una obertura molt considerable de les possibilitats de consulta de fonts de primera mà, com la "Causa General", les sentències del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, o els expedients de la presó de Palma. En tercer lloc, alhora que Josep Massot i Muntaner ampliava les seves recerques, s'anaren incorporant a l'estudi de la Guerra Civil i el primer franquisme alguns historiadors joves formats principalment a la Universitat de les Illes Balears. En aquest sentit, cal esmentar la dinamització que implicà la celebració periòdica dels seminaris d'ideologies i moviments socials a les illes Balears, promoguts per Sebastià Serra. D'aquesta manera, al llarg del decenni dels noranta, el segle xx es consolidà com l'objecte fonamental de la recerca dels contemporanistes balears. Per acabar, les possibilitats de donar sortida a les recerques s'ampliaven molt notablement, gràcies al sorgiment a Mallorca d'algunes petites editorials molt dinàmiques, que acollien amb molt d'interès les propostes relacionades amb la història del segle xx a les Illes.

En commemorar-se els seixanta anys de la guerra, l'efemèride facilità que s'engegassin alguns nous projectes col·lectius. A destacar, la posada en marxa (1996) de dues col·leccions promogudes per edicions Documenta Balear, amb el suport d'algunes institucions il·lenques. D'una banda, *Quaderns d'Història Contemporània de les Balears* tragué a la llum, des de llavors ençà, síntesis de divulgació acadèmica sobre la història dels segles xix i xx a l'arxipèlag. Als quinze anys del seu naixement, ha editat gairebé 70 títols, entre els

quals es troben volums dedicats específicament a la Guerra Civil a Mallorca, a Menorca i a Eivissa i Formentera, a l'economia entre la Segona República i la postguerra, i a l'exili balear de l'any 1939. Per una altra, *La Guerra Civil a Mallorca, poble a poble*, coordinada per Arnau Company, publicà treballs d'investigació centrats en l'àmbit local, sobre municipis de Mallorca. Els llibres són producte de recerques que utilitzen principalment els arxius municipals i testimonis orals. A hores d'ara s'han publicat una dotzena de volums, la majoria dels quals han tengut un impacte de primer ordre en els pobles estudiats. A més a més, s'han editat un bon grapat de llibres de temàtica municipal al marge d'aquesta col·lecció, complementats per estudis breus editats a actes de jornades, revistes de divulgació, o premsa local i comarcal.

Quant a les contribucions individuals, el decenni dels noranta fou la gran època de desplegament de l'obra de Josep Massot. La recerca d'aquest autor des d'aleshores es podria agrupar en tres grans línies de recerca: els aspectes militars i diplomàtics de la contesa, l'impacte de la repressió franquista, i la posició dels intel·lectuals davant la Guerra Civil i el primer franquisme. La circumstància que aquests treballs s'hagin editat a les barcelonines Publicacions de l'Abadia de Montserrat, han permès que simultàniament tenguin un impacte notable entre el públic lector culte en llengua catalana de les illes Balears i de Catalunya, però també dins la historiografia general sobre la contesa (Ginard 2007: 33-34). Paral·lelament, en el tram final del segle xx aparegueren altres treballs relatius a la Guerra Civil a Menorca (Mercadal Bagur 1994, Murillo 1997) i a les Pitiüses (Colinas 1995, Lluy 1998), a la repressió contra col·lectius concrets com els maçons o els mestres (Miró 1998, Sanllorente 1999) i als efectes de la Guerra Civil sobre el moviment obrer i l'economia de les Illes (Ginard 1994, 1999a, 1999b i 2000b). De manera significativa, tots aquests avanços quedaren força reflectits en les obres didàctiques i de síntesi editades en aquest decenni (*Gran Enciclopèdia de Mallorca* 1988-96, Casanovas 1998, Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani 2000). No debades, en aquells moments semblava estendre's entre els especialistes la idea que *a grosso modo* l'estudi de la Guerra dels Tres Anys a les Balears es podia donar ja gairebé per tancat.

El boom de la “memòria històrica”: llums i ombres

Amb el canvi de segle, la recerca sobre la Guerra Civil es va veure sotmesa a moviments diversos, que permeteren eixamplar els coneixements en alguns camps fins aleshores escassament transitats. En aquest sentit, durant els primers anys del segle xxi es publicaren diversos estudis relatius als sectors conservadors i catòlics entre la Segona República i la dictadura franquista, els quals permeteren reduir notablement algunes de les principals llacunes existents dins el camp de la història política (Mas Quetglas 2003, Cañabate 2004, Matas 2005). D'altres historiadors proporcionaren síntesis o recerques novedoses relatives a Menorca i les Pitiüses, que solventaren parcialment el tradicional desequilibri territorial entre el nivell de coneixement sobre les Illes (Parron 2000 i 2001, Martín Jiménez 2000, Lluy 2001, Vidal; Romero 2001, Romero 2006). Fou també aquest un bon període per als estudis biogràfics; entre d'altres es publicaren estudis sobre els darrers alcaldes republicans de Palma, Inca i Manacor, sobre el dirigent republicà Antoni M. Sbert, i sobre el comunista Heriberto Quiñones (Company 2008, Moner 2007, Moll 2009, Córcoles; Perelló 2001, Tugores 2004, Massot 2000a i 2000b, Ginard 2000b). Altrament, el setantè aniversari de la contesa servia per impulsar particularment recerques sobre l'exili republicà de 1939 (Marimon; Santana 2006, Ginard 2008, Parron 2009). Mentrestant, es continuava aprofundint en l'estudi de la guerra dins l'àmbit municipal, amb treballs centrats en bona part en la repressió en els diversos pobles de Mallorca. Dels projectes editorials en marxa, cal destacar la continuïtat de les col·leccions de Documenta Balear “Poble a Poble” i “Menjaments”, que han donat sortida a nous treballs de recerca d'indubtable valor (Tugores 2006, March; Cerdà; Salas 2006, Rigo 2008). Així mateix, s'ha d'esmentar l'impuls d'una sèrie editorial dedicada de manera específica a la publicació de fonts històriques sobre la Guerra Civil, a càrrec de l'editorial Lleonard Muntaner (Negreira 2006). La consolidació de la historiografia illenca sobre el període ha permès que els resultats de les seves exploracions traspassin les fronteres de les Balears i comenci a incidir en el discurs

general al respecte al conjunt de l'Estat. Així, per exemple, algunes obres col·lectives d'àmbit pancatalà han incorporat aquests avenços documentals i metodològics (Pagès 2006 i 2007), alhora que determinats treballs dedicats total o parcialment a la Guerra dels Tres Anys a l'arxipèlag han estat editats o traduïts a altres llengües en editorials estrangeres (Massot i Muntaner 2001 i 2002a, Ginard 2001 i 2002).

Possiblement, però, una de les principals novetats d'aquesta etapa ha estat l'espectacular creixement de l'impacte social de les recerques històriques sobre la Segona República, la guerra i el primer franquisme, gràcies a l'ús de caixes de ressonància com els mitjans de comunicació, les arts escèniques o els audiovisuals. Respecte als primers, és paradigmàtic el conjunt d'entrevistes a testimonis de la guerra realitzat per la periodista Margalida Capellà Fornés, posteriorment publicades en forma de llibre (Capellà Fornés 2009-10). Documentals com *Nosaltres els vencuts* (2002) o la sèrie *Memòria i oblit d'una guerra*, emesa per Televisió de Mallorca, han sabut conjuminar amb notable eficàcia la divulgació amb el rigor. Les dotzenes de presentacions públiques d'aquests treballs realitzades a diverses illes i municipis de l'arxipèlag han propiciat que la difusió dels nous coneixements i enfocaments sobre la guerra arribàs fins a segments de públic molt superiors als dels consumidors habituals d'assajos històrics.

D'altra banda, les illes Balears no han quedat en absolut al marge de l'anomenat 'procés de recuperació de la memòria històrica'. Com ja s'ha tingut ocasió de comentar, aquest tenia tanmateix uns precedents força llunyans, que sovint s'obliden. Sens dubte, però, ha estat durant el primer decenni del segle XXI quan han aparegut les iniciatives principals per part de col·lectius estructurats formalment. Al llarg dels darrers anys, aquests grups s'han forjat com a projecte cívic identitari, han assolit una forta presència dins l'espai públic i, fins i tot, han incidit en la reescriptura de la història sobre la contesa, reforçant considerablement un determinat enfocament del conflicte de 1936-39 a les Balears centrat de manera molt principal entorn de les accions repressives patides pels partidaris de la República. La majoria sorgiren en primera instància de grups locals que, a imatge de l'experiència de Manacor, des del començament de la nova centúria

organitzaren actes d'homenatge, conferències o taules rodones als seus respectius pobles entorn del 14 d'abril. La celebració del 75è aniversari de la proclamació de la Segona República, la primavera del 2006, va constituir el moment culminant d'aquesta mena d'activitats. Aquell mateix any es fundava l'Associació Memòria de Mallorca, especialitzada en la qüestió de les desaparicions forçades de 1936-37, i el 2008 el Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera. A Menorca, malgrat no existir cap associació formalment constituïda, es promovien simultàniament diverses actuacions entorn dels exiliats i deportats d'aquesta illa als camps nazis. A nivell institucional, durant les dues experiències de govern progressista (1999-2003 i 2007-2011) s'impulsaven diverses actuacions de promoció de la memòria col·lectiva sobre la Segona República, la Guerra Civil i el franquisme. Tot plegat, i al marge de les complexes relacions existents entre la recuperació cívica de la memòria històrica dels represaliats pel franquisme i els progressos de la investigació acadèmica, no hi ha dubte que el *boom* del memorialisme sobre la Guerra Civil ha permès trencar definitivament amb l'exclusió social a què havien estat sotmesos els partidaris del govern de la República. Es pot esmentar, d'altra banda, algun intent de trasplantar a l'arxipèlag l'anomenada polèmica revisionista o negacionista sobre la Guerra Civil. Al conjunt de l'Estat, aquesta s'ha basat en el rebuig dels paradigmes historiogràfics predominants en el món acadèmic des del decenni dels vuitanta, sovint a partir d'una legitimació més o menys oberta del cop d'estat de juliol de 1936. A les Illes, de moment l'exposició d'aquesta mena de plantejaments s'ha limitat fonamentalment a articles d'opinió o crítica bibliogràfica per part d'alguns escriptors i periodistes a diaris com *El Mundo-El Día de Baleares* o *Diario de Ibiza* —aquests darrers reunits en forma de llibre (Llobet 2007)—, o a alguna monografia puntual (Fullana; Connolly; Cota 2000). La principal línia argumental d'aquests autors ha consistit a posar en relleu l'impacte de la repressió republicana a Menorca i a les Pitiüses, atorgant-li dimensions semblants o superiors a l'exercida pels rebels: 'Hasta ahora nadie ha podido probar que durante ese largo período de dos años y medio, ni siquiera durante los casi cuarenta años que dominaron los franquistas, estos mataran más en Ibiza que los rojos en su corta estancia de 37 días' (Llobet 2010: 7).

Com a conclusió, podem reiterar que la Guerra Civil ha generat a les illes Balears una amplíssima bibliografia, de qualitat en general creixent. Resulta innegable que, des de mitjans anys setanta, la nova historiografia balear ha aconseguit revisar i desmuntar la major part dels llocs comuns fomentats per la literatura franquista sobre la contesa a l'arxipèlag, i que els resultats d'aquestes investigacions han assolit un considerable impacte social, gràcies sobretot a l'eclosió de l'interès per la recuperació del passat immediat experimentat en el primer decenni del segle XXI. A més a més, partint d'uns inicis caracteritzats per un accentuat conservadorisme metodològic que generava uns textos de factura més aviat clàssica i factual, s'ha assistit en els darrers decennis a una considerable renovació del quefer historiogràfic. Els avanços no s'han limitat als aspectes militars, culturals, religiosos i polítics del conflicte, sinó que també s'ha progressat parcialment pel que fa al coneixement de l'economia i la societat del període. Tot i això, es poden detectar algunes llacunes i reptes pendents que convindrà de tenir en compte en el futur. Així, en la majoria dels casos la producció s'ha vehiculat principalment dins l'àmbit insular, amb una limitada incidència en la historiografia general sobre la Guerra dels Tres Anys, bé que en els darrers temps aquesta mancança s'ha corregit en part. D'altra banda, fins molt recentment hi ha hagut un notable desequilibri territorial entre el tractament que ha rebut l'estudi del conflicte bèl·lic a Mallorca i a la resta d'illes, alhora que han escassejat les recerques relatives al conjunt de l'arxipèlag. Alguns àmbits d'estudi, com els relatius a les mentalitats, els símbols o la sociabilitat han estat, de moment, molt poc explorats. Altrament, el tipus d'investigació duta a terme ha estat producte, fonamentalment, d'iniciatives individuals, encara que en els darrers temps han guanyat pes els projectes col·lectius, sobretot dins l'àmbit editorial. Per acabar, cal dir que, com a la resta de l'Estat, el fort impacte mediàtic de les iniciatives cíviqües entorn dels drets dels vençuts a la contesa sembla haver generat una certa confusió entre els espais que corresponen a la "història" i a la "memòria" dins la recuperació i divulgació del coneixement del passat immediat, aspecte sobre el qual caldrà reflexionar en els pròxims anys.

Bibliografia

La següent relació no és en absolut exhaustiva; es tracta d'una simple selecció en què s'inclouen fonamentalment els títols esmentats al llarg de l'article, així com d'altres que hem considerat representatius dins cadascuna de les diverses etapes de conformació de la memòria col·lectiva sobre el conflicte civil de 1936-39 a les Balears.

- Arrarás, J. (Dir.) 1939-43. *Historia de la Cruzada española*, Madrid: Ediciones españolas (7 volums).
- Bayo, A. 1987. *Mi desembarco en Mallorca*, Palma: Miquel Font Editor [reeditat el 2010].
- Bernanos, G. 2009. *Els grans cementiris sota la lluna*, Barcelona: La Magrana.
- Cañabate, J. A. 2004. *Les organitzacions juvenils del règim franquista (1937-1960)*, Palma: Documenta Balear.
- Capellà Fornés, Ll. 1989. *Diccionari vermell*, Palma: Moll.
- Capellà Fornés, M. 2009-10. *Dones republicanes*, Palma: Lleonard Muntaner, editor (2 volums).
- Casasnovas, M. A. 1998. *Història de les Illes Balears*, Palma: Moll.
- Cavaller Piris, J. 1941. *Menorca liberada*, Ciutadella: Ediciones Ciudadela.
- Colinas, A. 1995. *Rafael Alberti en Ibiza: seis semanas del verano de 1936*, Barcelona: Tusquets.
- Comas, A.; Huguet, J.; Santana, M. 2004. *Història de la UGT a les Illes Balears. Un segle de lluita sindical*, Palma: Documenta Balear.
- Company Matas, A. 2007. 'Entorn de la historiografia sobre la Segona República a Mallorca: un estat de la qüestió', Serra Busquets, S.; Company Matas, A. (Coord.) *La Segona República: XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, pàg. 149-220.
- Company Matas, A. 2008. *Emili Darder Cànaves. El darrer batlle republicà de Palma*, Palma: Ajuntament de Palma.

- Córcoles Tugores, J.; Perelló Carrió, B. 2001. *Antoni Mateu Ferrer, 1901-1937. Un batle de la República*, Inca: Ajuntament d'Inca.
- Cruells, M. 1971. *L'expedició a Mallorca, any 1936*, Barcelona: Juventud.
- Cuesta Bustillo, J. 2008. *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España siglo XX*, Madrid: Alianza editorial.
- DD. AA. 1982. *Història de Mallorca*, vol. II, Palma: Editorial Moll.
- DD. AA. 1986-87. *Memòria Civil. Mallorca en guerra (1936-1986)*. Col·leccionable del diari *Baleares* aparegut entre el 9 de gener de 1986 i el 4 de gener de 1987.
- DD. AA. 1988-96. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma: Promomallorca.
- DD. AA. 2003. *Memòria de la Democràcia 1936-1962*, Palma: Govern de les Illes Balears.
- DD. AA. 2010. *Feim memòria. La Segona República, la Guerra Civil i el franquisme a Eivissa i Formentera*, Eivissa: Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera.
- Duran Pastor, M. 1982. *1936 en Mallorca. Repertorio documental y notas establecidas a partir de la Memoria redactada por Mateo Nebot Antig. Con un apéndice documental relativo al período 1936-1939 en Menorca e Ibiza y Formentera*, Palma: edició de l'autor (4 volums).
- Ferrà-Ponç, D. 2010. *La Guerra Civil a Campanet. De la "Gloriosa" al "Glorioso"*. Tom I, Campanet: revista *Campanet*.
- Ferrari Billoch, F. 1937. *Mallorca contra los rojos. Fracaso de los desembarcos marxistas en la isla (Diario de un combatiente)*, Palma: Amengual y Muntaner.
- Fullana, J.; Connolly, E.; Cota, D. 2000. *El Crucero Baleares (1936-1938)*, Palma: Lleonard Muntaner, editor.
- Ginard i Féron, D. 1991. *La resistència antifranquista a Mallorca (1939-1948)*, Palma: Documenta Balear.
- . 1994. *L'esquerra mallorquina i el franquisme*, Palma: Documenta Balear.
- . 1996. 'La Guerra Civil a les Balears. Historiografia recent (1986-1996)', *Serra d'Or*, 438 (juny), pàg. 27-28.

- 1999a. *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1999b. *L'economia balear (1929-1959)*, Palma: Documenta Balear.
- 2000a. 'La historiografia sobre l'època contemporània a les Balears', *L'Avenç*, 244 (febrer) [plecs d'història local, pàg. 44-46].
- 2000b. *Heriberto Quiñones y el movimiento comunista en España (1931-1942)*, Palma/Madrid: Documenta Balear/Compañía Literaria.
- 2001. *Mallorca während der Franco-Diktatur. Politik, Wirtschaft und Gesellschaft 1939-1975*, Berlín: Tranvía.
- 2002. *Les Baléares sous le régime franquiste*, París: l'Harmattan.
- 2005. *Matilde Landa. De la Institución Libre de Enseñanza a las prisiones franquistas*, Barcelona: Flor del Viento.
- 2007. 'Josep Massot i Muntaner i la historiografia sobre la Guerra Civil', *Lluc* 859 (setembre-octubre), pàg. 30-34.
- 2008. *L'exili balear de 1939*, Palma: Documenta Balear.
- Girona, A.; Moreno, F.; Villaroya, J. 1988. 'Estado actual de la historiografia territorial sobre la Guerra Civil', Aróstegui, J. (Coord.) *Historia y Memoria de la Guerra Civil. Encuentro en Castilla y León*, Valladolid: Junta de Castilla y León, vol. III, pàg. 401-453.
- Gordillo Courcières, J. L. 1987. *La columna de Bayo*, Madrid: Dyrsa.
- Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani. 2000. *El segle xx a les Illes Balears. Estudis i cronologia*, Palma: Cort.
- Llobet, M. 2007. *La Guerra Civil en Ibiza y Formentera. Comentarios bibliográficos*, Eivissa: edició de l'autor.
- Llobet, M. 2010. *Apuntes sobre la persecución religiosa en la diócesis de Ibiza durante la guerra civil española de 1936 a 1939*, Eivissa: edició de l'autor.
- Lluy, X. 2001. *Visca Cárdenas! L'exili americà dels republicans pitiusos*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

- March, J.; Cerdà, A.; Salas, P. 2006. *La Guerra Civil a Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear.
- Marimon, A.; Santana, M. 2006. *Els exiliats. Refugiats i exiliats de les Illes Balears a causa de la Guerra Civil de 1936-1939 i de la immediata postguerra*, Palma: Hiperdimensional.
- Marín Gelabert, M. 2006. 'Perspectivas historiográficas', *Historia de las Islas Baleares. Época Contemporánea. Siglo xx* (vol. 15), Palma: El Mundo-El Día de Baleares, pàg. 7-12.
- Marquès Sintès, M. A. 2003. 'A tall d'introducció', Pons Sintès, B. *La Guerra Civil y la represión de postguerra. Memorias de un preso político*, Alaior: Centre d'Estudis Locals d'Alaior, pàg. 9-27.
- Martín Jiménez, I. 2000. *Aportaciones a la historia de la Guerra Civil en Menorca*, Ciutadella: Nura (2 volums).
- Martínez Bande, J. M. 1970. *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca*, Madrid: San Martín.
- Mas Quetglas, J. 2003. *Els mallorquins de Franco. La Falange i el Moviment Nacional*, Palma: Documenta Balear.
- Mascaró Pasarius, J. 1975. *Historia de Mallorca*, vol. II, Palma: Gráficas Miramar.
- Massot i Muntaner, J. 1973. 'La literatura sobre la Guerra Civil a Mallorca', *Lluc*, 626. (maig), pàg. 22-23.
- 1976. *La Guerra Civil a Mallorca*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1977. *Església i societat a la Mallorca del segle xx*, Barcelona: Curial.
- 1978. *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1987. *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1988. *Vida i miracles del conde Rossi*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1989. *George Bernanos i la Guerra Civil*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- 1990. *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1991. *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca. De la Dictadura a la Guerra Civil*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1992. *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1995. *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1996. *Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Palma: Documenta Balear.
- 1997. *Guerra Civil i repressió a Mallorca*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1998a. *Els bombardejos de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1938)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1998b. *Tres escriptors davant la Guerra Civil. Georges Bernanos. Joan Estelrich. Llorenç Villalonga*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2000a. *De la guerra i de l'exili. Mallorca, Montserrat, França, Mèxic*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2000b. *Antoni M. Sbert. Agitador, polític i promotor cultural*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2001. *Bernanos et la Guerre d'Espagne*, París: Salvator.
- 2002a. *Georges Bernanos und Mallorca: 1934-1938*, Berlín: Tranvía.
- 2002b. *Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2004. *Sobre Georges Bernanos i altres temes polèmics*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2009a. *Menorca dins el domini mediterrani 1936-1939*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2009b. *Aportacions a la història de la Guerra Civil a Mallorca*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Matas, J. J. 2005. *De la sacristia al carrer. Acción Católica Española a Mallorca (1931-1959)*, Palma: Documenta Balear.

- Mercadal Bagur, D. 1994. *La Guerra Civil en Menorca 1936–1939. Relato històric de un testigo*, Maó: editorial Menorca.
- Miró, S. 1998. *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*, Palma: Lleonard Muntaner, editor.
- Moll Marquès, J. (a cura de) 2009. *Crònica d'una infàmia. El procés contra Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Maria Ques*, Palma: Moll.
- Moner i Mora, C. 2007. *Emili Darder Cànaves (1895-1937). Vida i martiri*, Palma: Miquel Font, editor.
- Murillo Tudurí, A. 1986. 'Una introducció a la guerra civil a Menorca', *Revista de Menorca*, LXXVIII (primer semestre), pàg. 9-44.
- Murillo Tudurí, A. 1997. *La Guerra Civil a Menorca (1936-1939)*, Palma: Documenta Balear.
- Negreira Parets, J. J. (Ed.) 2006. *Mallorca 1936. La sublevación militar y el desembarco republicano*, Palma: Lleonard Muntaner, editor.
- Pagès, P. (Dir.) 2006. *Guerra Civil, Franquisme i Transició*, València: Edicions del País Valencià.
- (Dir.) 2007. *La Guerra Civil als Països Catalans*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- Parron, A. 2000. *La Guerra Civil a Eivissa i Formentera (1936-1939)*, Palma: Documenta Balear.
- 2001. *La Guerra Civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- 2009. *L'exili balear a Mèxic*, Palma: Documenta Balear.
- Pons Llinàs, J. 1995. *Jeroni Alomar Poquet. El capellà mallorquí afusellat pels feixistes el 1937*, Palma: Lleonard Muntaner, editor.
- Pons Melià, A. 2001. *Víctimes del silenci*, Maó: editorial Menorca.
- Quartararo, R. 1982. 'Política feixista a les Balears', *Recerques*, XII, pàg. 137-173.
- Sanllorrente Barragan, F. 1999. *La masonería en las Islas Baleares (1800-1940)*, Palma: Miquel Font, editor.
- Rigo Bonet, J. 2008. *Els de Cabrera (1936-1946)*, Palma: Documenta Balear.

- Romero, J. M. L. 2006. *Els morts. Les víctimes de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera 1936-1945*, Eivissa: Mediterrània.
- Ruiz Albéniz, Víctor [El Tebib Arrumi]. 1940. *El desembarco en Mallorca, "La españolísima"*, Madrid: Ediciones España.
- Schalekamp, J. A. 1981. *Mallorca any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*, Palma: Premsa Universitària.
- Southworth, H. R. 2008. *El mito de la cruzada de Franco*, Madrid: Debolsillo.
- Tugores, A. 2003. *Adéu, Andreu. Biografia d'un lluitador republicà*, Palma: El Far de les Crestes.
- 2004. *El batle Antoni Amer "Garanya" (1882-1936). La història robada*, Palma: Documenta Balear.
- 2006. *La Guerra Civil a Manacor. La guerra a casa*, Palma: Documenta Balear.
- Vidal Torres, M. J.; Romero, J. M. L. 2001. 437/37. *La Causa General de les Pitiüses*, Eivissa: Mediterrània.